

Metaliteracki wymiar modlitwy wzorcowej w poezji antycznej: Retoryka i intertekstualność

W politeistycznym świecie Greków i Rzymian modlitwa – jako środek bezpośredniej komunikacji z bóstwem – stanowiła nieodłączny element zarówno rozmaitych obrzędów religijnych, jak i życia codziennego. Stosowane przez nich przy różnych okazjach formuły modlitewne były z reguły zwięzłe i miały ściśle określoną strukturę, ograniczając się do tradycyjnej inwokacji oraz konkretnej prośby kierowanej do bóstwa. Znacznie bardziej rozbudowane były natomiast modlitwy literackie, w których do dwóch wyżej wspomnianych elementów dodawano jeszcze tzw. część środkową albo „argumentację”, zawierającą uzasadnienie dla udzielenia pomocy.

Jeden typ tego rodzaju argumentacji opiera się na założeniu, że skoro bóstwo już raz, uprzednio okazało wsparcie błagalnikowi, powinno ponownie przyjść z pomocą. Ponieważ jest to sposób dowodzenia, który przywodzi na myśl stosowanie tzw. przykładów historycznych (*exempla*), zawierające taką formułę (tj. *da quia dedisti*, „daj, ponieważ [już raz] dałeś”) modlitwy zwykle się nazywać „wzorcowymi” (ang. *exemplary prayer*, niem. *Paradigmengebete*).

Wezwania tego typu są powszechne w tradycji judeochrześcijańskiej, zwłaszcza w księgach Starego i Nowego Testamentu, niemniej liczne ich przykłady znaleźć można również w poezji antycznej. Należą do nich m.in. słynna modlitwa Safony do Afrodyty czy niezwykle wstrząsające wezwanie Edypa do bóstw podziemnych na początku *Tebaidy* Stacjusza.

Celem niniejszego projektu jest drobiazgowa analiza wszystkich przykładów użycia modlitwy wzorcowej w poezji antycznej oraz próba odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy błagalnicy stosowali podobne strategie retoryczne do mówców powołujących się na przykłady historyczne i czy ten sposób dowodzenia był skuteczny?
- Czym kierowali się poszczególni autorzy, posługując się tym środkiem literackim?
- Jaki był potencjał intertekstualny modlitwy wzorcowej?
- Jakim przekształceniom ulegała tradycyjna postać tej modlitwy pod wpływem zmieniających się okoliczności społeczno-kulturowych (zwłaszcza u autorów chrześcijańskich)?

W ostatnich dekadach badania nad modlitwą w starożytności prowadzone są coraz chętniej i na coraz szerszą skalę, jednak wąsko pojmowanej modlitwy wzorcowej nie zostało jak dotąd poświęcone żadne poważniejsze studium. Chociaż przykładów jej użycia nie brakuje, bo jest ich około 40, przy takiej liczbie *passusów* da się z powodzeniem przeprowadzić wnikliwą analizę filologiczną. Pogłębione studia historyczno-literackie nad tym zagadnieniem są obiecujące, jeśli weźmiemy pod uwagę jego wielopłaszczyznowość. Łącząc w sobie odniesienia zarówno do przeszłości, jak i przyszłości, modlitwa wzorcowa jako środek literacki służyła bowiem poecie na wiele sposobów, m.in. pogłębiała charakterystykę postaci; sytuowała akcję utworu w szerszym kontekście i/lub sygnalizowała jej dalszy rozwój; dawała mu wreszcie sposobność czynienia aluzji do jakiegoś miejsca we własnym utworze lub w utworach innych twórców. Przedmiotem badań w ramach niniejszego projektu będzie więc nie tylko warstwa retoryczna tekstu, ale również jego struktura narracyjna oraz wymiar metapoetycki.

Ponieważ teksty, które stanowią bazę źródłową, należą do różnych gatunków poetyckich (epika: 16, liryka: 16, dramat: 8) oraz kręgów kulturowych (przykłady z utworów poetów greckich: 15, rzymskich: 14, chrześcijańskich: 11), można będzie przeprowadzić badania komparatystyczne, aby ustalić, jaki wpływ na kształt modlitwy jako środka literackiego miały konwencje gatunkowe oraz uwarunkowania społeczne.

Głównym efektem realizacji projektu będzie monografia przynosząca odpowiedzi na pytania postawione wyżej oraz inne, które z pewnością pojawią się w trakcie jego trwania. Ta oraz pozostałe publikacje, które powstaną w ramach projektu, powinny więc zainteresować nie tylko literaturoznawców, ale także religioznawców, antropologów czy historyków idei.